

TEFSİR ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Tafsīr Studies

مجلة الدراسات التفسيرية

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tader>

E-ISSN: 2587-0882

Cilt/Volume: 9, Sayı/Issue: 2, Yıl/Year: 2025 (Ekim/October)

Kırâatların Cumhuriyet Dönemi Meâllerine Yansımaları: Bakara Sûresi Örneği*

Reflections of Recitations in Translations of the Republican Era: The Example of Surah Al-Baqarah

انعكاسات القراءات في ترجمات معاني القرآن في العهد الجمهوري: سورة البقرة نموذجًا

Recep BİRİNCİ

Öğr. Gör. Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslâm Bilimleri

Kırâat Ana Bilim Dalı

Lecturer Bayburt University Faculty of Theology

The Science of Reading and Recitation of the Holy Qur'ân

Bayburt, TÜRKİYE

recepbirinci@bayburt.edu.tr

 <https://orcid.org/00009-0004-6391-7921>

 <https://ror.org/050ed7z50>

Atıf / Citation: Birinci, Recep. “Kırâatların Cumhuriyet Dönemi Meâllerine Yansımaları: Bakara Sûresi Örneği”. *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 9/2 (Ekim/October, 2025), 778-798.

<https://doi.org/10.31121/tader.1730229>

Bilgi/ Information

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Article Type: Research Article

Geliş/Received: 30/06/2025

Kabul/Accepted: 18/09/2025

Yayın/Publication: 30/10/2025

Etik, Çıkar Çatışması ve Fon Desteği Beyanı/Ethics, Conflict of Interest and Funding Statement

Etik kurallara uyulduğu beyan edilmiştir/It was declared that ethical rules were complied with.

Yazar(lar)ın bir çıkar çatışması yoktur ve yazarlar herhangi bir dış fon almamışlardır.

The author(s) has no conflict of interest to declare and received no external funding in Support.

İntihal: Tespit edilmemiştir/ No plagiarism detected. (intihal.net).

Lisansüstü Tezlerden Üretilmesi: Üretilmiştir.

Production from Postgraduate Theses: Not Produced.

Lisans / License

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

Yayımcı / Published by Ali KARATAŞ / TÜRKİYE

* Bu makale, Gümüşhane Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı'nda devam etmekte olan *Meşrutiyetten Günümüze Kırâat Farklılıklarının Türkçe Meâllerde Tezahürü* isimli doktora tezimizden üretilmiştir / This article is derived from our ongoing doctoral dissertation entitled *Meşrutiyetten Günümüze Kırâat Farklılıklarının Türkçe Meâllerde Tezahürü*, which is being conducted at Gümüşhane University, Institute of Graduate Education, Department of Basic Islamic Sciences.

Öz

Kırâat ilmi, Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılması bakımından çok mühim bir işleve sahiptir. Zira Kırâat ilmi, lafzın sübûtu noktasında belirleyici aktör konumundadır. Kur'ân'da farklı okunan kelimelerin var oluşu, kırâat ilminin üstlendiği kilit rolü daha kritik hale getirmektedir. Çünkü bu durum, anlam itibariyle farklı sonuçlara ulaşılmasına sebep olmaktadır. Kırâat ilmi, bu mânada tefsir ilmine ve meâl faaliyetine doğrudan etki etmektedir. Son zamanlarda Kur'ân'ın anlaşılmasına dönük faaliyetler noktasında meâl ameliyesinin de ivme kazandığı görülmektedir. Bu faaliyete duyulan ilginin son yüzyılda sürekli arttığı ve artan bir hızla gelişme gösterdiği tespit edilmektedir. Meâl faaliyeti, mânayı tefsire nazaran daha az kelimeyle ifade etmektedir. Bu özelliği sebebiyle Kur'ân kelimelerine verilen mâna, tefsire kıyasla daha kritik olmaktadır. Osmanlı'nın son dönemlerinde başlayan Türkçe meâl yönelimi, cumhuriyet döneminde artarak devam etmiştir. Çalışmamız, cumhuriyet döneminde neşredilen meâllerde kırâat farklılıklarının yansımalarını ortaya koymayı amaçlamıştır. Bu anlamda ele alınan Bakara sûresi özelinde bu tespitler, yapılmaya çalışılmıştır. Cumhuriyetin ilanından günümüze kadar yazılmış olan meâller içerisinde seçilen eserlerde kırâat ihtilaflarının süredeki yansımaları saptanmaya çalışılmıştır. Âsım kırâatinin egemen olması sebebiyle başlangıçta kırâat ihtilaflarının izlerine mana itibariyle az rastlanılmıştır. 1950'li yıllardan itibaren kırâat farklılıklarının giderek önem kazandığı görülmüştür. Günümüze gelindiğinde ise bu farklılıkların özellikle manaya yansıtılmaya çalışıldığı müşahade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kırâat İlmi, Kur'ân Meâli, Kırâat Farklılıkları, Türkçe Meâller, Bakara sûresi, Cumhuriyet Dönemi.

Abstract

The science of Qirâ'ât (Qur'ânic recitation) holds a highly significant role in understanding the Qur'ân. This is because the science of Qirâ'ât serves as a decisive factor in the verification of the text. The existence of words in the Qur'ân that are recited differently makes the key role of Qirâ'ât even more critical, as these differences can lead to variations in meaning. In this regard, the science of Qirâ'ât directly influences both the field of tafsîr (exegesis) and the practice of rendering translations of the Qur'ân (ma'nâ or "meaning" translations). In recent times, there has been a noticeable acceleration in translation efforts aimed at understanding the Qur'ân. Interest in such translation activities has been consistently increasing over the past century and continues to grow rapidly. Translation (meâl) efforts generally express meaning with fewer words compared to tafsîr. Because of this characteristic, the meanings attributed to Qur'ânic words in translations become more critical than in tafsîr works. The inclination toward Turkish translations of the Qur'ân, which began in the late Ottoman period, continued with increasing momentum during the Republican era. This study aims to reveal how qirâat variations are reflected in the translations (meâls) published during the Republican period. In the selected works of Qur'ân translations written from the proclamation of the Republic to the present day, efforts have been made to identify the reflections of qirâat differences in the surah. Due to the dominance of the Âsım recitation, traces of qirâat differences in terms of meaning were rarely encountered at the beginning. From the 1950s onward, it has been observed that qirâat variations gradually gained importance. In recent times, however, these differences have particularly been reflected in the meaning.

Keywords: Science of Recitation, Translation of the Qur'ân, Differences in Recitation, Turkish meanings, al-Baqarah, Republican Period.

الخلاصة

يحتلُّ علم القراءات موقعًا بالغ الأهمية في فهم القرآن الكريم؛ إذ يُعدُّ فاعلاً حاسماً في تثبيت ألفاظه ونقلها الموثوق. إن وجود كلمات ذات قراءات مختلفة في القرآن يزيد من أهمية هذا العلم، لما يُفضي إليه من اختلاف في المعاني. ومن ثم، فإنَّ علم القراءات يؤثر تأثيراً مباشراً في علم التفسير ونشاط الترجمة (المعاني). وفي الآونة الأخيرة، لوحظ ازدياد الأنشطة الهادفة إلى فهم القرآن، وخصوصاً في إن وجود كلمات ذات قراءات مختلفة في القرآن يزيد من أهمية هذا العلم، لما يُفضي إليه من اختلاف في المعاني. ومن ثم، فإنَّ علم القراءات يؤثر تأثيراً مباشراً في علم التفسير ونشاط الترجمة (المعاني). مجال ترجمة المعاني (المعاني). وقد ثبت أن الاهتمام بهذا المجال أخذ في التزايد المطرد خلال القرن الأخير، بل يتطور بوتيرة متسارعة. وتمتاز ترجمة المعاني باختصارها مقارنة بالتفسير، مما يجعل المعاني المنقولة عن ألفاظ القرآن في الترجمة أكثر دقة وحساسية. وقد بدأت حركة الترجمة إلى اللغة التركية منذ أواخر العهد العثماني، وازدادت في عهد الجمهورية. ويهدف هذا البحث إلى الكشف عن انعكاسات اختلاف القراءات في الترجمات المنشورة خلال العهد الجمهوري. وفي هذا السياق، تمت محاولة استخلاص هذه النتائج من خلال دراسة سورة البقرة. في الأعمال المختارة من ترجمات القرآن الكريم التي أُلِّفت منذ إعلان الجمهورية إلى يومنا هذا، تم السعي إلى تحديد انعكاسات اختلافات القراءات في السورة.

ونظرًا لهيمنة قراءة عاصم، فقد وُجد في البداية أنّ آثار اختلافات القراءات من حيث المعنى كانت نادرة. ومنذ خمسينيات القرن العشرين، لوحظ أنّ اختلافات القراءات بدأت تكتسب أهمية متزايدة. أما في عصرنا الحاضر، فقد شوهد أنّ هذه الاختلافات حاولت أن تُعكس بصورة خاصة في جانب المعنى.

الكلمات المفتاحية: علم القراءات، ترجمة القرآن، اختلافات في القراءات، وجبات تركية، سورة البقرة، الفترة الجمهورية.

Giriş

Kur'ân'ın tilâvet edilmesinde ve anlaşılmasında kırâat ilminin önemli bir yeri olduğu inkâr edilemez bir gerçektir. Zira Kur'ân'ın lafzen sübutu, kırâat ilminin konusu olmaktadır.¹ Mâna, lafzın anlaşılması üzerine kurulacağından kırâat ilmi, bu anlamda çok önemli bir işlev görmektedir. Bu sebeple kırâat ilminin vahiy süreciyle birlikte başladığı söylenebilmektedir. Zira Kur'ân'ın okunması ve yazıya geçirilmesi faaliyetlerinin vahiy süreciyle eşzamanlı olarak yürütüldüğü bilinmektedir.²

Kırâat ilminin ivme kazanıp okuyuş farklılıklarının tespit edilmesi, Kur'ân'ın anlaşılması sürecine farklı bir boyut kazandırmıştır. Bu anlamda tilâvet farklılığına bağlı olarak Kur'ân'ın anlaşılmasında ve yorumlanmasında anlam zenginliği mahiyetinde ihtilaflar olmuştur. Bu bağlamda geçmişten günümüze tefsirlerin ortaya konulmasında okuyuş ihtilafları, etkili olmuştur. Kırâat farklılıkları, diğer taraftan fıkıh ve kelâm gibi ilmi disiplinleri de etkilemiştir. Tilâvet tercihlerine göre fikhî ve kelâmî problemler ortaya çıkmış ve bu meselelere çözüm yolları aranmıştır.³

19. asrın ikinci yarısından itibaren özellikle de Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra Kur'ân'ın Türkçeye çevrilmesine dönük talepler artmış ve bazı neşirler ortaya konulmuştur. Bu dönemde Ayıntâbî Muhammed Efendi, (ö. 1111/1699) "Terceme-i Tefsîr-i Tibyân" adıyla Arapçadan Türkçeye çevirdiği tefsiri yayımlamıştır.⁴ Yine bu dönemde Gözübüyükzâde İbrahim Efendi'nin (ö. 1838), Duhâ, Kâdir ve 'Asır sûrelerinin tercümesi, Giritli Sırrı Paşa'nın (ö. 1895) Tefsiri Sûre-i Yusuf, Sırr-ı Meryem, Sırr-ı Furkân ve Sırr-ı İnsân isimli eserleri, Mehmed Fevzî Efendi'nin (ö. 1318/1900) el-Havassü'n-nâfia fî tefsîri Sûreti'l-Vâkı'a, Ahmed Rüşdü Paşa'nın (1315) Tercüme-i Hikmetü'l-Beyân fî Sûrati'r-Rahmân, Manastırlı İsmail Hakkı'nın (ö. 1912) Tefsir-i Sûre-i Yasin ve Muallim Naci'nin (ö. 1893) Hülâsatü'l-İhlâs/Tefsiru Sûreti'l-İhlas adlı eserleri literatüre girmiştir.⁵

¹ Ebû'l-Hayr Muhammed b. Muhammed ed-Dımaşkî İbnü'l-Cezeri, *Müncidü'l-mukri'in ve mürşidü't-tâlibîn* (yy.: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999), 9.

² Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, thk. Mustafa Dib el-Buga (Şam: Dâru İbn Kesîr, 1993), 4/1908, 1924, 1677; Bedrüddîn Muhammed b. Abdillâh Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Ebu'l-fazl İbrahim (yy.: Dâru İhyâ'î'l-Kütübî'l-'Arabiyye, 1957), 1/233-243; Muhammed Abdülazîm Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân* (yy.: Matbaatü'l-'İsa el-Babî'l-Halebi, ts.), 1/368.

³ Abdülhamit Birişık, "Kırâat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022), 25/430-431; Mehmet Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü* (İstanbul: Hacı Veyiszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2019), 188-194; Mehmet Adıgüzel, "Kıraat Farklılıklarından Kaynaklanan Bazı Kelâmî İhtilaflar", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (2007), 166-167.

⁴ Hidâyet Aydar, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tercümesi Meselesi* (İstanbul: Kur'ân Okulu Yayıncılık, 1996), 111; Sadrettin Gümüş, "Cumhuriyet Döneminde (1923-1960 Arası) Meâl Çalışmaları", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 0/5 (30 Haziran 2015), 189.

⁵ Düccane Cündioğlu, *Matbu Türkçe Kur'ân Çevirileri ve Kur'ân Çevirilerinde Yöntem Sorunu* (Ankara: Bilgi Vakfı Yayınları, 1996), 165; Murat Kaya, *Tanzimât'tan II. Meşrûtiyet'e Kadar (1839-1908) Matbu Türkçe*

II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte ise bu neşirlerin giderek arttığı görülmüştür. Bu dönemin en dikkat çekici eserlerinden biri, daha önce tamamlanmış olmasına karşın yayımına izin verilmeyen Özzoroğlu'na ait Tafsîlü'l-Beyân'dır. Bu dönemde eserin bir cüzü telif edilmiştir.⁶ Aynı dönemde Mûsâ Kâzım (ö. 1920) ve Bereketzâde İsmâil Hakkı (ö. 1918) gibi âlimlerin tefsir denemeleri olmuştur.⁷ Aynı zamanda Sırât-ı Müstakîm/Sebîlürreşâd gibi önemli dergilerde âyet tercümeleri yayımlanmaya başlanmıştır.⁸ Ancak bu dönemle birlikte milliyetçi söylemlerin de etkisiyle hızlı bir Türkçe meâl telifi sürecine girilmiştir. Cumhuriyetin ilanıyla birlikte ise süreç, bu anlamda ivme kazanmıştır. Bunun neticesinde hâlihazırda yüzlerce meâlden oluşan bir birikim meydana gelmiştir.

Meâl neşriyatının yaygınlaşması, neşirler üzerinde yeni araştırmaların yapılmasını kaçınılmaz kılmıştır. Kırâat farklılıklarının meâllere yansması, bu araştırmaların bir boyutunu oluşturmuştur. Çalışmamız, literatüre bu meydana bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Bu anlamda Bakara sûresi ele alınarak müelliflerin kırâat farklılıklarına yaklaşımları, gözlenmeye çalışılacaktır. Diğer taraftan kırâat ihtilaflarının mânâ üzerinde nasıl bir etki meydana getirdiği ve bunun ifadeye nasıl yansıtıldığı saptanmaya gayret edilecektir.

Çalışmamızı yaparken Cumhuriyetin ilanından günümüze meâller tetkik edilerek hemen her dönemden teliflere yer vermeye çalışılacaktır. Son dönemlerde telif sayısının bir hayli artmış olması, meâller arasından seçim yapmamızı zorunlu kılmaktadır. Bununla birlikte meâl çeşitliliği bakımından her yaklaşıma yer vermeye gayret edilecektir. Çalışmamızda cumhuriyet döneminin ilk yıllarından *Nuru'l-Beyan*⁹, *el-Beyan Fi Âyâtî'l-Kur'ân*¹⁰, *Hulâsatü'l-beyân*¹¹, *Ma'âni-i Kur'ân*¹², *Tanrı Buyruğu*¹³, *Kur'ân Meâli Fatîha Sûresi-Berâe Sûresi*¹⁴ ve *Hak Dini Kur'ân Dili*¹⁵ adlı mealler yer alacaklardır. 1950 yılından seksenli yıllara kadar geçen süreyi kapsayan teliflerden ise *Kur'ân-ı Hâkim ve Meâl-i Kerîm*¹⁶, *Kur'ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâl-i Alisi*¹⁷ ile *Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâl-i*¹⁸ adlı eserlere yer verilecektir.

Kur'ân-ı Kerîm Tercüme ve Tefsirleri (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2001), 129-198; Mustafa Öztürk, "Meâl Kavramının Mahiyeti, Tarihçesi ve Meâlcilik Tecrübesi", ed. Mustafa Çağrıçı (Kur'ân Meâlleri ve Metin-Merkezci Yorum Sempozyumu, İstanbul: KURAMER Yayınları, 2021), 143-144.

⁶ Cündioğlu, *Matbu Türkçe Kur'ân Çevirileri*, 172; Muhammed Abay, "Türkçedeki Kur'ân Meâllerinin Tarihi ve Kronolojik Bibliyografyası", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 10/19-20 (2012), 246; Öztürk, "Meâl Kavramının Mahiyeti", 147.

⁷ Gümüş, "(1923-1960 Arası) Meâl Çalışmaları", 289; Öztürk, "Meâl Kavramının Mahiyeti", 147.

⁸ Öztürk, "Meâl Kavramının Mahiyeti", 147.

⁹ *Nurü'l-Beyân Kur'ân-ı Kerîm Tefsirinin Türkçe Tercemesi*, çev. Hüseyin Kazım Kadri (İstanbul: Vadi Yayıncılık, 2019).

¹⁰ *el-Beyan Fi Âyâtî'l-Kur'ân*, çev. Süleyman Tevfik (İstanbul: Neşriyat Yurdu, 1928).

¹¹ Mehmet Vehbi, *Hulâsatü'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân* (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1968).

¹² *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Ma'âni-i Kur'ân)*, çev. İsmail Hakkı İzmirli (İstanbul: Eren Yayınları, 1977).

¹³ *Tanrı Buyruğu*, çev. Ömer Rıza Doğrul (İstanbul: Ahmet Halil Yaşaroğlu Kitapçılık ve Kağıtçılık T. L. Ş., 1955).

¹⁴ *Kur'ân Meâli Fatîha Sûresi-Berâe Sûresi*, çev. Mehmet Akif Ersoy (İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2016).

¹⁵ *Hak Dini Kur'ân Dili Meâli*, çev. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, t.s.).

¹⁶ *Kur'ân-ı Hâkim ve Meâl-i Kerîm*, çev. Hasan Basri Çantay (İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1952).

¹⁷ *Kur'ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli Alisi*, çev. Yavuz Ali Fikri (İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1967).

1980'den ikibin yılına kadar neşredilen eserlerden de *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*¹⁹ ile *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*²⁰ adlı meâller seçilecektir. 2000 yılından günümüze literatüre giren meâllerden ise *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*²¹, *Hayat Kitabı*²², *Yüce Kur'ân ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*²³, *Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*²⁴, *Kısa Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm Meâli*²⁵, *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm Meâli*²⁶ *Kur'ân Meâl Tefsir*²⁷ adlı çalışmalardan istifade edilmeye çalışılacaktır. Bu durumda çalışmamızda toplam on dokuz meâlden meâl, yer almış olacaktır.

Bakara sûresi, hacim olarak Kur'ân'ın en büyük sûresi olmaktadır. İçerisinde birçok kırâat farklılığını barındırmaktadır. Çalışmamız, bir sûre ile sınırlı olsa da kırâatlerin tesiri bakımından Kur'ân'ın tamamı için de ipuçları vermesi umulmaktadır. Ancak çalışmamızda bütün kırâat farklılıkları konu edilmeyecektir. Mâna üzerinde etkisi olan kırâatlar üzerinde durulacaktır. Bir başka deyişle usul farklılıklarının değil de ferşu'l-hurûf diye nitelenen farklılıklar üzerinde durulacaktır. Aslında ferşu'l-hurûfun tamamı da inceleme konusu olmayacaktır. Çünkü ferşu'l-hurûfun hepsi mânaya aynı seviyede etki etmemektedir. Bu mânada anlam farklılığının iki farklı kırâati net bir şekilde ayırması, ölçüt kabul edilecektir.

Mâna üzerinde farklılığa yol açmasına karşın meâllerde karşılığı olmayan farklılıklar üzerinde durulmayacaktır. Bir başka deyişle aslında mâna üzerinde farklılığa sebep olan bazı kırâat ihtilafları vardır ki bu meâllere sirâyet etmemektedir. Bu durum, meâllerin tamamının aynı kırâati tercih etmesinden kaynaklanmaktadır. Diğer kırâate göre anlam veren olmadığı için farklı tilâvet anlam olarak meâllerde gözlenmemektedir. Böyle durumlarda bazen aksi olsa da Türkçe meâllerde genellikle Âsım kırâatinin benimsendiği görülmektedir. Bazen de Türkçe meâllerin tamamına yakını aynı kırâati tercih etse de farklı yaklaşım sergileyen istisnai müellifler olabilmektedir. Bu durumlarda farklılık ortaya koyan müellifin çoğunluktan ayrıldığı noktaya temas edilmekle yetinilecektir.

Konumuzla dolaylı ya da doğrudan alakası bulunan bazı çalışmalar yapılmıştır. Örneğin sûredeki kırâat farklılıklarını dilbilimsel açıdan ele alan bir yüksek lisans tezi yayımlan-

¹⁸ *Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, çev. Süleyman Ateş (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1977).

¹⁹ *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, çev. Ali Özek vd. (Medine: Kral Fahd Kur'ân-ı Kerîm Baskı Kurumu, 1987).

²⁰ *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, çev. Bekir Sadak (İstanbul: Ötüken Neşriyat Yayınları, 1989).

²¹ *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009).

²² *Hayat Kitabı Kur'ân Gerekçeli Meâl Tefsir*, çev. Mustafa İslamoğlu (İstanbul: Düşün Yayıncılık, ts.).

²³ *Yüce Kur'ân ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*, çev. Abdülkadir Şener vd. (İzmir: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014).

²⁴ *Kur'ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, çev. Mustafa Öztürk (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014).

²⁵ *Kısa Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Mahmut Kısa (Konya: Armağan Kitap Yayınları, 2007).

²⁶ *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. M. Yaşar Kandemir vd. (İstanbul: İFAV Yayınları, 2017).

²⁷ *Kur'ân Meâl-Tefsir*, çev. Mehmet Okuyan (İstanbul: Haliç Üniversitesi Yayınları, 2021).

mıştır.²⁸ Diğer taraftan Halebî'nin Bakara sûresindeki kırâat farklılıklarına dair yaklaşımlarını ele alan bir makale kaleme alınmıştır. Çalışma manaya sirâyet eden bütün farklılıkları ele aldığı gibi şâz kırâatlara da yer vermiştir. Fakat bu çalışma sadece bir tefsiri konu edinmiştir.²⁹ Yine Bakara sûresinde bulunan kırâat farklılıklarının meâllere yansımalarını inceleyen bir makale yayımlanmış olsa da bu çalışma, ele aldığı meâller ve konusunun amacı bakımından çalışmamıza göre sınırlı kalmıştır.³⁰ Bakara sûresinde yer alan kırâat farklılıklarını kısmen ele alan bir yüksek lisans tezi de yapılmıştır. Lâkin bu çalışma, kırâat farklılıklarının tespitine yönelik olup muhteva itibarıyla farklılıkların mana üzerindeki etkisine yoğunlaşılmamıştır.³¹ Konumuzla irtibatı bakımından en yakın çalışma, Kur'ân-ı Kerîm'in tamamını esas alan ve Türkçe meâllerde kırâatların manaya etkisini konu edinen yüksek lisans çalışması olmuştur.³² Bu tez ise Kur'ân'ın tamamına yönelik olması cihetiyle çalışmamıza kıyasla daha şümullü, ele aldığı meâl sayısı ve kapsadığı dönem bakımından ise daha sınırlı kalmıştır. Makalemiz, kırâat farklılıklarının tespitini hedeflemesi noktasında bu çalışmalarla örtüşmüştür. Ancak usul farklılıklarını ele almaması ve ferşî farklılıklarda ise sadece sahih kırâatlara yer vermesi cihetiyle onlardan ayrılmıştır. Çalışmamızda cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze kadar her dönemden meâllere yer verilerek kırâat farklılıklarının onlardaki yansımaları tespit edilmeye çalışılacaktır. Böylece cumhuriyet döneminin tamamını kapsamanın yanında yer verilen meâl sayısının çokluğuyla da kırâatların etkisinin mümkün olan en üst seviyede yansıtılması hedeflenmiştir.

Çalışmamızda öncelikle temel kırâat eserlerine bakılarak ferşu'l-hurûf diye nitelenen kırâat farklılıkları saptanmaya gayret edilecektir. Bu mânada yayımlanmış olan güncel eserlere de müracaat edilecektir. Şaz kırâatlara bağlı olarak meydana gelen farklılıklara yer verilmeyecektir. Ardından çalışmamızda istifade etmeyi amaçladığımız meâller incelenerek tespit edilen kırâat farklılığının mânaya sirâyet edip etmediği saptanmaya çalışılacaktır. Kırâat farklılığı mânaya etki etmişse hangi müellifin hangi kırâati esas alarak mâna verdiği ve bunun Kur'ân'ın anlaşılması hususunda ne anlam ifade ettiği tespit edilmeye çalışılacaktır.

1. Bakara Sûresinde Kırâatların Mânaya Etkisi

Bu başlık altında sûrede bulunan ve ferşu'l-hurûf diye nitelen kırâat farklılıklarının meâllere yansımaları tespit edilmeye çalışılmıştır. Tasnif yapılırken net bir şekilde ayırt edilebilen farklılıklar üzerinde durulmuştur. Aynı anlama gelebilecek farklı ifadeler veya çok ya-

²⁸ Avnullah Enes Ateş, *Bakara Sûresindeki Kırâat Farklılıklarının Dilbilimsel Analizi (Mütevâtir ve Meşhûr Kırâatlar)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011).

²⁹ Suzan Abdülvâhid Abdülcebâr, "Kur'ân Kırâatlerindeki İhtilaflar ve Manaya Etkileri: Bakara Sûresi Öze-
linde Semîn el-Halebî Örneği", çev. Mustafa Şentürk, Muhammed Ali Şeker, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahi-
yat Fakültesi Dergisi* 49 (2019), 257-296.

³⁰ Sedat Kaya, "İmkân ve Gereklik Bağlamında Kırâat Farklılıklarının Meâllere Yansıtılması Meselesi: Baka-
ra Sûresi Örneğinde Bir İnceleme", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35 (15 Aralık 2024), 287-
311.

³¹ Cemal Şanlıbayrak, *Âsim ve Diğer Kırâat İmamlarının Fâtîha Sûresi İle Bakara Sûresinin 1-141. Âyetleri
Arasındaki Okuyuş Farklılıkları* (İstanbul: İstanbul Sebahattin Zaim Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018).

³² Metin Yeşildağ, *Anlama Etki Eden Kırâat Farklılıklarının Türkçe Kur'ân Meâllerine Yansımaları* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

kın anlamlı farklılıklar çalışmamızın kapsamına dâhil edilmemiştir. Bu bağlamda söz konusu âyetler, sûredeki tertip sırasına göre ele alınacaktır. Meâller, incelenirken cumhuriyetin ilan edilmesinden itibaren telif sırasına göre ilerlenmiştir.

1.1. يَكْذِبُونَ Fiili

وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ "...Yalan söylediklerinden dolayı, onlar için can yakıcı bir azâp vardır."³³

Nâfi, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb âyeti kerîme'de bulunan "يَكْذِبُونَ" kelimesini "ی" harfini damme, "ك" harfini fetha, "ذ" harfini ise kesreli şedde ile "يَكْذِبُونَ" biçiminde okumuşlardır. Âsım, Hamza, Kisâî ve Halefû'l-Âşîr de fiili yukarıda geçtiği üzere tilâvet etmişlerdir.³⁴

Kelimenin "يَكْذِبُونَ" veya "يَكْذِبُونَ" biçiminde okunması mânaya "yalan söylemek" yahut "yalanlamak" biçiminde yansımaktadır. Fiil, "يَكْذِبُونَ" biçiminde okunduğunda münafıkların sekizinci âyette "inandık" demelerine atfen yalan söylediklerine işaret edilmektedir. Fiilin "يَكْذِبُونَ" şeklinde okunması durumunda ise yalancılıkta ileri gittikleri mânasının yanında yalanlama anlamı da anlaşılmaktadır. Bu durumda Kur'ân'ı ve Resûlüllah'ı yalanladıkları ortaya konulmaktadır.³⁵

Ele aldığımız meâllerde farklı okunuşları olan fiilin anlamına bakıldığında ekseriyetin "يَكْذِبُونَ" biçimindeki okuyuşu esas alarak mânâ verdikleri görülmektedir. Bu sebeple sadece farklı yaklaşımlara yer verilmekle yetinilecektir. Bu anlamda iki müellifin diğer meâllerde olduğu gibi "يَكْذِبُونَ" kırâatini benimsediği ancak diğer kırâate de işaret ettiği görülmektedir.³⁶ Bir müellifin ise hangi kırâate göre mânâ verdiği net bir şekilde belli olmamakla birlikte anlamdan hareketle "يَكْذِبُونَ" tilâvetini tercih ettiği söylenebilmektedir. Zira meâlinde: "...inanmadıkları halde "inandık" deyip ikiyüzlülük etmelerinden dolayı..."³⁷ biçiminde mânâ vermektedir. Burada "yalancılık" yerine "ikiyüzlülük" kelimesini kullanmaktadır. Verilen mânâ dikkate alındığında kelimenin "yalancılık" sözcüğünün yerine kullanılması "yalanlama" lafzının yerini almasından daha uygun olmaktadır.

³³ İnsanlığa Son Çağrı, çev. Hamdi Döndüren (İstanbul: Yeni Şafak Yayınları, 2003), el-Bakara 2/10.

³⁴ Ebû Amr Osman b. Hüseyin Kazım b. Amr el-Endülüsi Dâni, *Câmi'ü'l-beyân, fil-kırâati's-seb'*, thk. Uzman Heyet (Birleşik Arap Emirlikleri: Camia'tü's-Şarika, 2007), 2/837; Ebû'l-Hayr Muhammed b. Muhammed ed-Dımaşkî İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr*, thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ' (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 2/207-208; Abdurrahman Çetin, *Kırâatların Tefsire Etkisi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2020), 109.

³⁵ Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-eķâvîl fi vücûhi't-te'vil* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'Arabiyyi, 1987), 1/61; Kâdi Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Atıyye el-Endülüsi İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsiri'l-kitâbi'l-'azîz*, thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001), 1/93; Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, thk. Sâmî b. Muhammed es-Selâme (Riyâd: Dâru't-Taybe, 1999), 1/179-180.

³⁶ Açıklamalı - Yorumlu Meâl, el-Bakara 2/10; Kur'ân Meâl-Tefsir, el-Bakara 2/10.

³⁷ Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri, el-Bakara 2/10.

1.2. نُتْسِيهَا Fiili

...مَا نُنْسَخُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنْسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا...³⁸ “Biz yürürlükten kaldırdığımız veya unutturduğumuz herhangi bir mesajı mutlaka daha iyisi veya benzeri ile değiştiririz...”³⁸

Âyette geçen “نُنْسِيهَا” kelimesi, farklı okuyuşlara konu olmaktadır. İbn Kesîr ve Ebû Amr, “ن” ve “س” harflerine fetha hareke verip “س” harfinden sonra cezm üzere okunan bir “ن” harfi getirmek sûretiyle kelimeyi, “نُنْسَاهَا” şeklinde kırâat etmektedirler. Diğer imamlar ise kelimeyi âyet metninde yazıldığı gibi “نُنْسِيهَا” biçiminde tilâvet etmektedirler.³⁹

Bu durumda iki okuyuş veçhine göre farklı mânalar elde edilmiştir. İbn Kesîr ve Ebû Amr’ın okuyuşuna göre (نُنْسَاهَا) mâna “(Biz neshettiğimiz) veya ertelediğimiz...” biçiminde verilmiştir. Çoğunluğun tercih ettiği diğer okuyuşa “نُنْسِيهَا” göre de anlam “(Biz neshettiğimiz) veya unutturduğumuz...” şeklinde anlaşılmıştır. Birinci okuyuşa göre kelimeye “ertelemek”; ikinci tilâvete göre ise “unutturmak” manası verilmiştir.⁴⁰

Farklı tilâvetin meâllere yansımalarına bakıldığında ağırlıklı olarak kırâat imamlarından çoğunluğun benimsediği tilâvetin tercih edildiği görülmektedir. Yani makalemizde yer verdiğimiz meâllerde daha çok “نُنْسِيهَا” kırâatine göre mâna verilmektedir. Bu eserlerde mâna “...nesheder veya unutturursak...” biçiminde olmaktadır. Bu anlamda cumhuriyet döneminin ilk müelliflerinin ekseriyeti\ bu veçhe göre anlam vermektedirler.⁴¹ 1980’den sonra neşredilen bazı meâllerin de bu kırâati esas aldığı görülmektedir.⁴²

İncelediğimiz meâllerden sadece İzmirli, İbn Kesîr ve Ebû Amr’ın tilâvetini esas almaktadır. Ona göre âyetin mânası: “...nesh veya tehir eder isek...” biçiminde olmaktadır. Ancak müellif, dipnotta diğer kırâati de vermektedir.⁴³

Bazı meâllerin ise âyete her iki kırâati dikkate almak sûretiyle mâna verdikleri görülmektedir. Bu meâllerde genellikle ikinci vecihten kaynaklanan anlam, parantez içerisinde

³⁸ Kur’ân-ı Kerîm ve Muhtasar Meâli (Isparta: Hayrat Neşriyat, 2018), el-Bakara 2/106.

³⁹ Ebû Amr Osman b. Hüseyin Kazım b. Amr el-Endülûsî Dâni, *et-Teysîr fi’l-kırâati’s-seb’a*, thk. Halef Hemud Salim eş-Şeğdeli (Suudi Arabistan: Darü’l-Endülûsi, 2015), 76; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/220; Ebû Alî Hasen b. Alî b. İbrâhîm b. Yezdâd Ahvâzî, *el-Vecîz fi şerhi kırâ’ati’l-kırâati’s-semâniyye eimmete’l-emsâri’l-hamsete*, thk. Derid Hasan Ahmed (Beyrut: Darü’l-Ğarbi’l-İslami, 2002), 132; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/176; Ebû Ali Hasan b. Ahmed b. Abdülğaffar Fârisî, *el-Hucce li’l-kırâati’s-seb’a*, thk. Bedrettin Kahveci, Beşir Cuvicati (Beyrut: Dârü’l-Me’mun li’t-tûras, 1993), 2/180; Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2021), 1/557-558; Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 114.

⁴⁰ Muhammed b. Ömer b. Hüseyin b. Hüseyin Râzî, *et-Tefsîrü’l-kebîr* (Beyrût: Dârü İhyae’t-türasi’l-‘Arabiyyi, 1999), 3/636-637; İbn Atıyye, *el-Muharrerü’l-vecîz*, 1/193-194; Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed eş-Şirâzî el-Beydâvî, *Envârü’t-tenzîl ve esrârü’t-te’vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Mer’âşî (Beyrut: Dârü İhyâ’it-Türâsi’l-‘Arabiyyi, 1998), 1/99; Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Seyyid Mahmûd Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî fi tefsîri’l-Kur’ânî’l-‘azîm ve’s-seb’a’i’l-meşânî* (Beyrût: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1994), 1/351; Ateş, *Çağdaş Tefsir*, 1/190; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 1/560; Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 114.

⁴¹ *el-Beyan*, el-Bakara 2/106; *Nurü’l-Beyân*, el-Bakara 2/106; Vehbi, *Hulâsatü’l-beyân*, 1/195; *Kur’ân Dili Meâli*, el-Bakara 2/106; *Tanrı Buyruğu*, el-Bakara 2/106.

⁴² *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, el-Bakara 2/106; *Kısa Açıklamalı Meâl*, el-Bakara 2/106; *Açıklamalı Kur’ân Meâli*, el-Bakara 2/106; *Kur’ân Meâl-Tefsir*, el-Bakara 2/106.

⁴³ *Ma’âni-i Kur’ân*, el-Bakara 2/106.

verilmektedir. İkinci vecihe göre anlam, parantez içerisinde “ertelemek” veya “geriye bırakmak” kelimeleriyle ifade edilmektedir. Ve mâna şöyle olmaktadır: “...unutturur (ya da ertelersek/geri bırakırsak)...”⁴⁴. İslamoğlu’nun meâlinde ise çoğunluğun kırâatine göre mâna verilmektedir. Ancak farklı anlam da dipnotta verilmektedir⁴⁵.

Çalışmamızda yer verdiğimiz iki meâlde ise âyeti kerîmede unutma ve erteleme mânaları verilen “تَنْسِيهَا” kelimesine “tamamen kaldırmak” biçiminde anlam verilmektedir. Bu mânayı vermelerinde “تَنْسَخُ” kelimesine yükledikleri anlam etkili olmaktadır. Meâllerin ekseriyetinde bu kelime bir âyetin hükmünün başka bir âyet ile değiştirilmesi şeklinde anlaşılmaktadır. Söz konusu iki meâlde ise “تَنْسَخُ” kelimesi ile bir dinin başka bir din ile değiştirilmesi anlaşılmaktadır. Yani bu iki meâlin “تَنْسِيهَا” kelimesine diğer meâllerden farklı bir anlam yüklemeleri “تَنْسَخُ” kelimesine verdikleri mânadan dolayı olmaktadır. Bir başka deyişle nesih meselesine yaklaşımlarıyla ilgili olmaktadır. Meâllerin ilgili âyetin dipnotunda yapılan açıklama, bu durumu desteklemektedir.⁴⁶

1.3. Fiili وَصَّى

“Bu dini, İbrâhîm kendi oğullarına vasiyet ettiği gibi Ya’kûb da vasiyet etti...”⁴⁷

Kırâat imamları, âyetin başında yer alan “وَصَّى” fiilinin okunuşu hakkında farklı vecihlere yönelmektedirler. Fiil, tef’îl babından “وَصَّى” veya if’âl babından “أَوْصَى” biçiminde bir fiili mâzî olarak farklı iki vecih ile tilâvet olunmaktadır. Buna göre Nâfi, İbn Âmir ve Ebû Ca’fer\ fiili “وَأَوْصَى” şeklinde tilâvet etmektedirler. Diğer yedi imam ise fiili âyeti kerîmenin metninde verildiği üzere “وَوَصَّى” biçiminde okumaktadırlar.⁴⁸

Fiilin “وَوَصَّى” biçimindeki kırâati, “tavsiye etti.” manasına gelmektedir. Tef’îl kalıbındaki bu ifade, eylemin çokça yapıldığı anlamına gelmektedir. Fiil, “وَأَوْصَى” biçiminde okunduğunda ise “vasiyet etti.” anlamına gelmektedir. Fiilin “أَوْصَى” kalıbı hem azlık hem de çokluk için; “وَصَّى” kalıbının ise yalnızca çokluk için kullanıldığı ifade edilmektedir. Her iki okuyuşunda aynı anlama geldiği ancak, “وَصَّى” fiilinin mübalağâ ve çokluk ifade ettiği de dile getirilmektedir.⁴⁹

Bu durumda Nâfi, İbn Âmir ve Ebû Ca’fer’in okuyuşuna göre âyetin anlamı “İbrâhîm, bunu (aynı şey’i) oğullarına da tavsiye etti...”⁵⁰ şeklinde gelmektedir. Diğer imamların oku-

⁴⁴ Kur’ân-ı Hakîm, el-Bakara 2/106; İzahlı Meâl, el-Bakara 2/106; Yüce Meâl, el-Bakara 2/106; Heyet Meâli, el-Bakara 2/106; Diyanet Meâli, el-Bakara 2/106.

⁴⁵ Gerekeçeli Meâl, el-Bakara 2/106.

⁴⁶ Açıklamalı - Yorumlu Meâl, el-Bakara 2/106; Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri, el-Bakara 2/106.

⁴⁷ Kur’ân Dili Meâli, el-Bakara 2/132.

⁴⁸ Dâni, et-Tefsîr, 77; İbnü’l-Cezerî, en-Neşr, 2/222-223; Râzî, Tefsîrü’l-kebîr, 3/63; Ahvâzî, el-Vecîz, 133; Yazır, Hak Dini Kur’ân Dili, 1/592; Çetin, Kırâatların Tefsîre Etkisi, 117.

⁴⁹ İbn Kesîr, Tefsîrü’l-Kur’ânî’l-‘azîm, 1/445-446; Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl en-Nehhâs Nehhâs, İ’râbü’l-Kur’ân (Beyrût: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2000), 79-80; Râzî, Tefsîrü’l-kebîr, 3/63-64; Yazır, Hak Dini Kur’ân Dili, 1/590; Çetin, Kırâatların Tefsîre Etkisi, 117.

⁵⁰ İsmail Hakkı Bursevî, Rûhu’l-beyân fî tefsîri’l-Kur’ân (Beyrût: Dâru’l-Fikr, ts.), 1/123; Ateş, Çağdaş Tefsir, 1/213.

yuşuna göre ise “*Bunu İbrâhim de kendi oğullarına vasiyet etti...*”⁵¹ biçiminde olmaktadır. Yani kırâatlara göre fiil, “tavsiye” ya da “vasiyet” anlamına karşılık gelmektedir.⁵²

Bu kelime ile ilgili okuyuş farklılığı, Türkçe meâllere çok yansımamıştır. Cumhuriyetin ilanından günümüze ele aldığımız on dokuz meâlden tamamına yakını, farklı okumaya konu olan kelimeye “vasiyet” karşılığını vermişlerdir.⁵³ İki müellif ise farklı okunan kelimeyi, Nâfî, İbn Âmir ve Ebû Ca’fer’in kırâatini esas alarak “tavsiye” mânasında anlamışlardır. Bu meâllerin tercihihine göre anlam: “... *tavsiye ettiği gibi Ya’kûb da tavsiye etti.*”⁵⁴ biçiminde olmuştur. Bu durumda âyet, “*İbrâhim de Ya’kûb da çocuklarına bunu çokça tavsiye etti...*” şeklinde de çevrilebilir.

1.4. قَاتِل Fiili

... وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يُقَاتِلَكُمْ فِيهِ فَإِنْ قَاتَلْتُمْ فَأَقْتُلُوهُمْ... “...Onlar size savaş açmadıkça Mescid-i Harâm civarında onlarla savaşmayın; ama eğer sizinle savaşılırsa onları öldürün...”⁵⁵

Âyeti celîlede üç kelime kırâat imamları tarafından farklı biçimlerde tilâvet edilmektedir. Farklı kırâatlar, “تَقَاتِلُوهُمْ”, “يُقَاتِلُوكُمْ” ve “قَاتِلُوكُمْ” kelimelerinin tilâveti üzerinde meydana gelmektedir. Bu fiiller, mufâ’ale bâbıyla telaffuz edildiklerinde bir şeyin karşılıklı olarak yapıldığı anlamına gelmektedir. Bu âyet bağlamında düşünüldüğünde ise iki tarafın karşılıklı olarak yaptığı savaşı ifade etmektedir. Söz konusu olan fiiller “تَقَاتِلُوهُمْ”, “يُقَاتِلُوكُمْ” ve “قَاتِلُوكُمْ” biçiminde kırâat olunduğu durumda ise öldürme anlamında anlaşılmaktadır.⁵⁶

Kırâat imamlarından Hamza, Kisâi ve Halefû’l-Âşir “وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ” kelimesini “وَلَا تَقَاتِلُوهُمْ” biçiminde, “يُقَاتِلُوكُمْ”, ifadesini “يَقَاتِلُوكُمْ” şeklinde, “قَاتِلُوكُمْ” lafzını ise “قَاتِلُوكُمْ” diye kırâat etmektedirler. Diğer imamlar ise bu fiilleri, mufâ’ale sigasıyla tilâvet etmektedirler.⁵⁷

Hamza, Kisâi ve Halefû’l-Âşir’in tilâvetine göre mâna şöyle şekillenmektedir: “...Mescidi Haram’da onlar sizi öldürmedikçe siz de onları öldürmeyin. Eğer onlar sizi öldü-

⁵¹ Muhammed Tâhir İbn Âşûr İbn Âşûr, *Tefsîru’t-tahrîr ve’t-tenvîr* (Tunus: ed-Dâru’t-Tunûsiyye li’n-Neşr, 1984), 1/727-728; Celâleddin Muhammed b. Ahmed Mahallî - Celâleddin Abdurrahman b. Ebi Bekir Suyûtî, *Tefsîrû’l-celâleyn* (Kahire: Darü’l-hadis, ts.), 27.

⁵² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/191; İbn Atıyye, *el-Muḥarrerü’l-vecîz*, 213.

⁵³ *el-Beyan*, el-Bakara 2/132; *Nurü’l-Beyân*, el-Bakara 2/132; Vehbi, *Hulâsatü’l-beyân*, 1/232; *Ma’âni-i Kur’ân*, el-Bakara 2/132; *Tanrı Buyruğu*, el-Bakara 2/132; *Kur’ân Dili Meâli*, el-Bakara 2/132; *Ersoy Meâli*, el-Bakara 2/132; *İzahlı Meâl*, el-Bakara 2/132; *Yüce Meâl*, el-Bakara 2/132; *Heyet Meâli*, el-Bakara 2/132; *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, el-Bakara 2/132; *Diyanet Meâli*, el-Bakara 2/132; *Kısa Açıklamalı Meâl*, el-Bakara 2/132; *Gerekçeli Meâl*, el-Bakara 2/132; *Açıklamalı - Yorumlu Meâl*, el-Bakara 2/132; *Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, el-Bakara 2/132; *Kur’ân Meâl-Tefsir*, el-Bakara 2/132.

⁵⁴ *Kur’ân-ı Hakîm*, el-Bakara 2/132; *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, el-Bakara 2/132.

⁵⁵ *Kur’an Mesajı: Meâl-Tefsir*, çev. Muhammed Esed vd. (İstanbul: İşaret Yayınları, 2015), el-Bakara 2/191.

⁵⁶ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr Taberî, *Câmi’u’l-beyân ‘an te’vîli ayi’l-Kur’ân*, thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî (Kâhire: Daru Heer li’t-Tibâ’a ve’n-Neşr ve’t-Tevzî’ ve’l-İ’lân, 2001), 3/295-297; Fârisî, *el-Hucce*, 2/284-285; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/235-236.

⁵⁷ Dâni, *et-Teysîr*, 80; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/227; Ahvâzî, *el-Vecîz*, 137; Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Ziyâd Ferrâ’, *Me’âni’l-Kur’ân*, thk. Ahmed Yusuf Necati vd. (Mısır: Darü’l-mısriyye, ts.), 1/117; Çetin, *Kırâatların Tefsire Etkisi*, 119.

rürlerse siz de onları öldürün...”⁵⁸ Çoğunluğun okuyuşuna göre ise fiil, savaşma anlamına gelmektedir. Âyetin mânası, bu kırâte göre meâlde verilmektedir.

Türkçe meâlleri incelediğimiz zaman fiillerin genel olarak savaşma anlamında anlaşıldığı görülmektedir. Bu durumda anlam: “...onlar sizinle savaşmadıkça, siz de onlarla savaşmayın. Sizinle savaşırlarsa (siz de onlarla savaşın) onları öldürün...” biçiminde olmaktadır. Meâller arasında yakın anlamlı kelimeleri kullanmaları veya yazıldıkları dönemin dilini yansıtmaları bakımından farklılıklar olabilmektedir. Ancak bu farklılık anlam bakımından ciddi bir değişikliğe yol açmamaktadır.⁵⁹

Müelliflerden ilgili fiillerin ilk ikisine savaş, üçüncüsüne öldürme anlamı verenler de bulunmaktadır. Bu şekilde mâna veren meâllere göre anlam şu şekilde olmaktadır: “...onlar size kıtal etmedikçe siz de onlara kıtal etmeyin, fakat sizi öldürmeye kalkışırlarsa hemen onları öldürün...” Bu meyanda mâna veren meâller arasında da yakın anlamlı kelimelerin kullanılmasından dolayı ifadeler farklılaşabilmektedir. Ancak anlam bakımından mühim bir farklılık oluşmamaktadır.⁶⁰

Kelimelerin tamamını Hamza, Kisâ ve Halefü'l-Âşir'in kırâatine göre anlamlandıran müellif de bulunmaktadır. Ersoy, meâlinde bu doğrultuda mâna vermektedir. Ona göre anlam: “...sizleri öldürmedikçe siz de kendilerini orada öldürmeyin, şâyet öldürürlerse siz de öldürün...” şeklinde olmaktadır.⁶¹

1.5. السِّلْمُ Kelimesi

... يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً “Ey iman edenler! Hepiniz topluca barış ve güvenliğe (İslâm'a) girin...”⁶²

Âyeti kerîmede kırâat farklılığı “السِّلْمُ” kelimesinin okunuşu ile alakalı olmaktadır. Nâfi, İbn Kesîr, Kisâ ve Ebû Ca'fer bu kelimeyi “س” harfini fetha üzere okumak sûretiyle “السِّلْمُ” biçiminde kırâat etmektedirler. Kırâat imamlarının çoğunluğu ise kelimeyi yukarıda verildiği üzere “س” harfini kesra ile okumak sûretiyle “السِّلْمُ” biçiminde tilâvet etmektedirler. İmam Âsım, bu kelimeyi Kur'an'ın tamamında “السِّلْمُ” şeklinde okumaktadır.⁶³

Her iki kelimeye aynı anlamı verenler olduğu gibi “السِّلْمُ” kelimesine tam bir teslimiyet, İslâm dini üzere devamlılık gösterme ve İslâm'ı tamamen benimseme mânaları da verilmektedir. “السِّلْمُ” lafzına ise barışın temin etme ve harbi terk etme mânası verilmektedir. Bu durum-

⁵⁸ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 2/297-298; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 1/471; Çetin, *Kırâatların Tefsire Etkisi*, 119.

⁵⁹ *el-Beyan*, el-Bakara 2/191; *Nurü'l-Beyân*, el-Bakara 2/191; Vehbi, *Hulâsatü'l-beyân*, 1/328; *Tanrı Buyruğu*, el-Bakara 2/191; *Ma'âni-i Kur'an*, el-Bakara 2/191; *Yüce Meâl*, el-Bakara 2/191; *Heyet Meâli*, el-Bakara 2/191; *Diyanet Meâli*, el-Bakara 2/191; *Gerekçeli Meâl*, el-Bakara 2/191; *Kısa Açıklamalı Meâl*, el-Bakara 2/191; *Açıklamalı - Yorumlu Meâl*, el-Bakara 2/191; *Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, el-Bakara 2/191; *Açıklamalı Kur'an Meâli*, el-Bakara 2/191; *Kur'an Meâl-Tefsir*, el-Bakara 2/191.

⁶⁰ *Kur'an Dili Meâli*, el-Bakara 2/191; *Kur'an-ı Hakîm*, el-Bakara 2/191; *İzahlı Meâl*, el-Bakara 2/191; *Kur'an-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, el-Bakara 2/191.

⁶¹ *Ersoy Meâli*, el-Bakara 2/191.

⁶² *Diyanet Meâli*, el-Bakara 2/208.

⁶³ *Dânî, et-Teysîr*, 80; *İbnü'l-Cezerî, en-Neşr*, 2/237; *el-Beydâvî, Envârü't-tenzîl*, 1/133; *Ahvâzî, el-Vecîz*, 138; *Yazır, Hak Dini Kur'an Dili*, 1/808; Çetin, *Kırâatların Tefsire Etkisi*, 121.

da “السَّلَامُ” kırâatine göre mâna: “...*hep birlikte barışa girin, sulh içinde yaşayın...*” şeklinde olmaktadır. “السَّلَامُ” okuyuşuna göre ise anlam: “...*hep birlikte İslâm’a girin, Allah’a teslimiyet gösterin...*” biçiminde şekil almaktadır.⁶⁴

“السَّلَامُ” kelimesinin kırâatı konusunda imamların farklı vecihleri tercih etmesi anlam zenginliğine yol açmaktadır. Böylece inananlara İslâm’ı bütün olarak benimseyip onda sebat göstermeleri ve harbi terk ederek barış ve esenlik içinde yaşamaları telkin edilmektedir.⁶⁵ Zira İslâm dini insanların dünya ve âhîret mutluluklarını sağlamayı; huzur ve barış içerisinde yaşamalarını telkin ve temin etmeyi amaçlamaktadır.

Meâllere bakıldığında müelliflerin farklı okunan kelimeye mâna verme bakımından üç ayrı yaklaşım sergiledikleri görülmektedir. Meâllerden bazılarında çoğunluğun kırâati benimsenerek mâna verilmektedir. Bazı meâllerde ise diğer kırâatin benimsendiği görülmektedir. Bazılarının ise her iki kırâati de dikkate alarak mâna verdikleri gözlenmektedir.

Ele aldığımız meâllerin ekseriyetinin farklı okunan kelimeye çoğunluğun kırâatine göre mâna verdikleri müşahede edilmektedir. Bunlardan bazıları kelimeye direkt “İslâm’a girme” mânası vermektedirler.⁶⁶ Bazıları ise Allah’a itaati, dinin ahkâmının tamamını içselleştirmeyi ve tam bir teslimiyeti ön plana çıkarmaktadırlar.⁶⁷ Meâllerden birinde ise parantez içi ifade ile inananlardan kastın Hıristiyanlar ve Yahudiler olduğu ifade edilmektedir. Yani hitabın onlara yapıldığına işaret edilmektedir.⁶⁸

Çalışmamızda yer verdiğimiz meâllerden bir bölümü ise kelimeye diğer kırâate göre anlam vermektedirler. Bu meâllerde genel olarak doğrudan barışa da’vet anlamı verilmektedir.⁶⁹ Bir meâlde ise barışın şartlarının yerine getirilmesine ve Allah’a teslimiyete dikkat çekilmektedir.⁷⁰

Müelliflerden bazıları ise kelimeye her iki tilâvet biçimini dikkate alarak mâna vermişlerdir. Anlamı, benimsedikleri kırâate göre doğrudan verirken diğer kırâate de parantez içerisinde işaret etmişlerdir.⁷¹ Bir müellifin meâline bakıldığında ise kelimeye çoğunluğun kırâatine göre mâna verdiği⁷² görülürken tefsîrinde her iki kırâate göre hareket ettiği gözlenmiştir.⁷³

⁶⁴ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 3/595-597; Ebü’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb Mâverdî, *en-Nüket ve’l-‘uyûn*, thk. Seyyid b. Abdülmaksûd b. Abdürrahîm (Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, ts.), 1/267; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvir*, 2/275-276; İbn Kesîr, *Tefsîrû’l-Kur’ânî’l-‘azîm*, 1/565-566; el-Beydâvî, *Envârü’t-tenzîl*, 1/133-134; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/252-253; Ateş, *Çağdaş Tefsir*, 1/292; Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 121.

⁶⁵ Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 121.

⁶⁶ *Nurü’l-Beyân*, el-Bakara 2/208; *Kısa Açıklamalı Meâl*, el-Bakara 2/208.

⁶⁷ Vehbi, *Hulâsatü’l-beyân*, 1/356; *Ersoy Meâli*, el-Bakara 2/208; *Tanrı Buyruğu*, el-Bakara 2/208; *İzahlı Meâl*, el-Bakara 2/208; *Gerekçeli Meâl*, el-Bakara 2/208; *Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, el-Bakara 2/208.

⁶⁸ *Açıklamalı - Yorumlu Meâl*, el-Bakara 2/208.

⁶⁹ *Ma’âni-i Kur’ân*, el-Bakara 2/208; *Kur’ân-ı Hakîm*, el-Bakara 2/208; *Heyet Meâli*, el-Bakara 2/208; *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, el-Bakara 2/208; *Kur’ân Meâl-Tefsir*, el-Bakara 2/208.

⁷⁰ *el-Beyan*, el-Bakara 2/208.

⁷¹ *Yüce Meâl*, el-Bakara 2/208; *Diyanet Meâli*, el-Bakara 2/208; *Açıklamalı Kur’ân Meâli*, el-Bakara 2/208.

⁷² *Kur’ân Dili Meâli*, el-Bakara 2/208.

1.6. يَطْهَرْنَ Fiili

...وَلَا تَقْرُبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهَرْنَ... “... Bu yüzden, ay hali sırasında kadınlardan uzak durun ve onlar temizleninceye kadar kendilerine yaklaşmayın ...”⁷⁴

Âyeti celîlede kırâat farklılığı “يَطْهَرْنَ” fiilinin tilâveti hususunda ortaya çıkmaktadır. Buna göre Ebû Bekir Şu’be, Hamza, Kisâi ve Halefû’l-Âşir “حَتَّى يَطْهَرْنَ” lafzını “ط” ve “ه” harflerini şeddeli olarak ve fetha hareke ile okumak sûretiyle “حَتَّى يَطْهَرْنَ” biçiminde kırâat etmişlerdir. Diğer imamlar ise kelimeyi âyet metninde verildiği gibi “يَطْهَرْنَ” şeklinde okumuşlardır.⁷⁵

Fiil çoğunluğun okuduğu gibi “حَتَّى يَطْهَرْنَ” biçiminde tilâvet olunduğu zaman kişinin kendi ihtiyarı dışında temizlenmesini ifade etmektedir. Âyet bağlamında ise kadının hayız kanının kesilmesiyle kısmen temiz sayılması anlamına gelmektedir. Bu mânaya göre kadın, hayız kanı kesilince gusûl abdesti almadan namaz kılmak gibi bazı ibadetleri ifa edemese de eşiyle cinsel münasebete girebilmektedir.⁷⁶ Diğer kırâate göre ise “حَتَّى يَطْهَرْنَ” lafzıyla hayız halinin bitiminden sonra kadının ancak gusletmek sûretiyle temiz sayılacağı anlamı çıkmaktadır. Buna göre bir kadının hayız hali bittikten sonra namaz, oruç, Kur’ân okuma vs. ibadetlerde olduğu gibi eşiyle cima edebilmesi için de gusletmesi gerektiği anlaşılmaktadır.⁷⁷

Âyette bulunan kırâat ihtilafı, doğal olarak bu konudaki fıkhi hükme de etki etmektedir. Netice itibarıyla adet kanaması sona eren bir kadının gusletmeden eşiyle cima yapıp yapamayacağını açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Müctehidler, iki farklı kırâatten birine göre hareket ettikleri için bu konuda farklı görüşler ortaya koyabilmektedirler. Doğal olarak farklı neticelere ulaşabilmektedirler. Mezhep imamlarından İmam Ebû Hanîfe, âdetin üst sınırı olan on gün dolduğunda gusledilmeden cima yapılabileceğine hükmetmektedir. Bundan önceki günlerde kanın kesilmesi durumunda ise kadının ya gusletmesi ya da kanın kesilmesinden sonra bir namaz vaktinin geçmesi gerektiğini belirtmektedir. İmam Şâfi ise kadının eşiyle cima edebilmesi için kanın kesilmesiyle birlikte gusledilmesini de şart koşmaktadır.⁷⁸

Temizlenmenin yıkanma olduğu kabul edildiğinde de onun mahiyeti noktasında fikir ayrılığı oluşmuştur. Ancak burada kast edilen temizlik, kadının eşiyle cinsel münasebete girebilmek için yapması gereken temizliktir. Namaz, oruç ve sair ibadetler için asıl olan adet halinin bitmesinden sonra gusletmektir. Bazı alimler, hayız hali sona eren kadının ancak gusûl abdesti aldıktan sonra cima edebileceğini söylemektedirler. Bazı alimler ise namaz için alınan

⁷³ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 1/803-807.

⁷⁴ *Kur’an Mesajı*, el-Bakara 2/222.

⁷⁵ Dâni, *et-Tefsîr*, 80; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/237; Ahvâzî, *el-Vecîz*, 139; Fârisî, *el-Hucce*, 2/321; Râzî, *Tefsîrü’l-kebîr*, 6/419; Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 124.

⁷⁶ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 3/731; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/283.

⁷⁷ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 3/731; Râzî, *Tefsîrü’l-kebîr*, 6/419; Muhammed Alî Sâbûnî, *Safvetü’t-tefâsîr* (Kahire: Dâru’s-Sâbûnî, 1997), 1/127; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 1/844.

⁷⁸ Râzî, *Tefsîrü’l-kebîr*, 6/419; Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî*, 1/515; el-Beydâvî, *Envârü’t-tenzîl*, 1/139; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/266; Ateş, *Çağdaş Tefsîr*, 1/319.

abdestin cinsel birliktelik için kâfi olduğunu savunmaktadırlar. Alîmlerden bazıları da bunun için kadının cinsel organını yıkamasını yeterli görmektedirler.⁷⁹

Konumuz bağlamında makalemizde incelediğimiz meâllere göz attığımızda müelliflerden çoğunun çoğunluğun kırâatini benimseyerek mâna verdikleri görülmektedir. Bu eserlerde farklı okunan kelimenin mânası, genellikle “...temizleninceye kadar...”, “...temizlenmedikçe...” veya bunlara yakın ifadelerle ortaya konulmaktadır.⁸⁰ Bir meâlde ise kelimenin karşılığı “...özel halleri geçinceye kadar...” biçiminde verilmektedir.⁸¹

Bazı meâller ise kelimeye Ebû Bekir Şu’be, Hamza, Kisâî ve Halefû’l-Âşîr’in tercih ettiği kırâate göre mâna vermişlerdir. Bu meâllerden birinde anlam “...hayızları bitip gusule tetahhur edince...” şeklinde ortaya konulmuştur.⁸² Bir müellifin meâline bakıldığında çoğunluğun kırâatini benimsediği görülmüştür.⁸³ Ancak tefsîrine gidildiğinde diğer kırâati tercih ettiği anlaşılmıştır.⁸⁴ Bir müellif ise farklı okunan kelimeye “...iyice temizleninceye kadar...” biçiminde mâna vermiştir.⁸⁵

Âyet bağlamında ele aldığımız Abdülkadir Şener ve arkadaşlarının meâlinde ise kelimenin anlamı verilirken her iki kırâat de dikkate alınmıştır. İki vecihe göre verilen anlam, taksim işaretiyle ayrılmıştır. Buna göre anlam: “... özel halleri geçinceye/ yıkanıp iyice temizleninceye kadar...” biçiminde verilmiştir. Bununla birlikte farklı anlama neden yer verildiği de dipnot ile izah edilmiştir.⁸⁶

1.7. فَصْرُهُنَّ Fiili

... قَالَ فَخُذْ أَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ إِلَيْكَ ثُمَّ اجْعَلْ عَلَى كُلِّ جَبَلٍ مِنْهُنَّ جُزْءًا ثُمَّ ادْعُهُنَّ يَأْتِيَنَّكَ سَعْيًا...
“...Öyleyse, dört tane kuş al ve onları kendine alıştır, sonra parçala! Sonra her dağın üstüne onlardan bir parça koy. Sonra da onları kendine çağır ki, sana koşarak gelsinler...”⁸⁷

Âyetteki kırâat ihtilafı, “فَصْرُهُنَّ” ifadesinin okunuş biçiminde meydana gelmektedir. Kırâat imamlarından Hamza, Ebû Ca’fer, Ruveys ve Halefû’l-Âşîr “فَصْرُهُنَّ” lafzını “ص” harfine kesra hareke vermek sûretiyle “فَصْرُهُنَّ” şeklinde tilâvet etmektedirler. Diğer kırâat üstat-

⁷⁹ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 3/732; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, thk. Ahmet el-Berduni, İbrahim Edfiyeş (Kahire: Dâru’l-Kütübü’l-Misriyye, 1964), 3/88.

⁸⁰ *Nurü’l-Beyân*, el-Bakara 2/222; *Ma’âni-i Kur’ân*, el-Bakara 2/222; *Ersay Meâli*, el-Bakara 2/222; *Tanrı Buyruğu*, el-Bakara 2/222; *Kur’ân-ı Hakîm*, el-Bakara 2/222; *İzahlı Meâl*, el-Bakara 2/222; *Yüce Meâl*, el-Bakara 2/222; *Heyet Meâli*, el-Bakara 2/222; *Kısa Açıklamalı Meâl*, el-Bakara 2/222; *Gerekçeli Meâl*, el-Bakara 2/222; *Diyanet Meâli*, el-Bakara 2/222; *Açıklamalı - Yorumlu Meâl*, el-Bakara 2/222; *Açıklamalı Kur’ân Meâli*, el-Bakara 2/222; *Kur’ân Meâl-Tefsir*, el-Bakara 2/222.

⁸¹ *Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, el-Bakara 2/222.

⁸² Vehbi, *Hulâsatü’l-beyân*, 1/390; *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, el-Bakara 2/222.

⁸³ *Kur’ân Dili Meâli*, el-Bakara 2/222.

⁸⁴ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 1/844.

⁸⁵ *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, el-Bakara 2/222.

⁸⁶ *Açıklamalı - Yorumlu Meâl*, el-Bakara 2/222.

⁸⁷ *Son Çağrı*, el-Bakara 2/260.

ları ise farklı okunan kelimeyi, yukarıda âyet metninde yazıldığı şekliyle “فَصْرُ هُنَّ” biçiminde okumaktadırlar.⁸⁸

Buna göre anlam, “فَصْرُ هُنَّ” biçiminde okuyanlara göre “kuşları yanına al, kendine alıştır.” biçiminde olmaktadır. Kelimeyi “فَصْرُ هُنَّ” şeklindeki tilâvet edenlere göre ise mâna “kuşları kes, parçala” şeklinde olmaktadır. Bununla beraber her iki okuyuşa da alıştırma ve kesme anlamını verenler de vardır. Ancak kelimeye hangi mâna verilirse verilsin ekseriyete göre, âyetin devamından kuşların kesilmesi anlamı çıkarılmaktadır. Âlimlerin ekseriyeti, Allah Teâlâ’nın ölüye yeniden hayat verme kudretini Hz. İbrâhim’e göstermesi bakımından bir mucize olarak kuşların parçalandığına ve yeniden diriltildiğine inanmaktadırlar.⁸⁹ Bizce de isabetli olan görüş bu olmalıdır. Zira kuşları kendisine alıştırıp her birini bir dağa bırakıp onları çağırmak insanüstü bir kudreti gerektirmemektedir. Bu herkesin yapabileceği bir fiildir. Oysa parçalanan kuşlara Allah tarafından yeniden hayat verilmesi, Hz. İbrâhim’in talebini karşılama adına daha makul olmaktadır.

Cumhuriyet döneminin başlangıcından günümüze ele aldığımız meâller, incelediğinde eserlerin çoğunda “فَصْرُ هُنَّ” kelimesine yanına alma, alıştırma, gözden geçirme anlamı verildiği görülmektedir. Müelliflerden çoğunun kelimeyi “فَصْرُ هُنَّ” şeklinde okuyup buna göre mâna verdikleri ve âyetin devamını kuşların boğazlanıp parçalanması biçiminde anladıkları tespit edilmektedir. Bu müelliflere göre anlam: “...Kuşlardan dördünü tut da onları kendine çevir, iyice tanıdıktan sonra her dağ başına onlardan birer parça dağıt sonra da çağır onları sana koşa koşa gelsinler...”⁹⁰ şeklinde olmaktadır.

Bazı müellifler ise “فَصْرُ هُنَّ” kelimesine aynı anlamı vermekle birlikte âyetin devamına verdikleri mâna itibarıyla ayrıştıkları müşahade edilmektedir. Bu müelliflere göre dağlara bırakılan kuşların cüzleri değil, daha önce alıştırılmış olan bizzat kendi canlı varlıklarıdır. Bu durumda mâna: “...Öyleyse, dört kuş yakala ve onları bir süre eğiterek kendine alıştır. Sonra her birini bir tepeye bırak. Daha sonra onları çağır. Göreceksin ki sana çarçabuk gelecekler...” şeklinde gelmektedir.⁹¹

İncelediğimiz bazı meâllerin müellifleri ise kelimeye, Hamza, Ebû Ca’fer, Ruveys ve Halefû’l-Âşir’in kırâatına göre mâna vermişlerdir. Yani kelimeyi “فَصْرُ هُنَّ” biçiminde tilâvet

⁸⁸ Dâni, *et-Teyâsîr*, 83; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/232; Ebû Zür’a Abdurrahmân b. Muhammed İbn Zencele İbn Zencele, *Hüccetü’l-kırâât*, thk. Saîd el-Efgânî (yy.: Darü’r-Risale, ts.), 145; Râzî, *Tefsîrü’l-kebîr*, 7/37; Abdülcebbar, “Kur’ân Kırâatlarındaki İhtilaflar”, 291; Çetin, *Kırâatların Tefsîre Etkisi*, 129.

⁸⁹ Ebû’l-Hasen Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte (Beyrût: Dâru İhyâ’i’t-Türâs, 2002), 1/318-319; Ebû’l-Haccâc el-Mahzûmî Mücâhid, *Tefsîru Mücâhid*, thk. Muhammed Abdüsselam Ebu’n-nil (Mısır: Dâru’l-Fikri’l-İslâmiyyi’l-Hadîse, 1410), 244; Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 4/637; İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’ânî’l-‘azîm*, 1/689-690; Sâbûnî, *Safvetü’t-tefâsîr*, 1/150; Çetin, *Kırâatların Tefsîre Etkisi*, 129.

⁹⁰ Vehbi, *Hulâsatü’l-beyân*, 2/485; Ma’âni-i Kur’ân, el-Bakara 2/260; Kur’ân Dili Meâli, el-Bakara 2/260; Ersoy Meâli, el-Bakara 2/260; Kur’ân-ı Hakîm, el-Bakara 2/260; İzahlı Meâl, el-Bakara 2/260; Yüce Meâl, el-Bakara 2/260; Heyet Meâli, el-Bakara 2/260; Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı, el-Bakara 2/260; Kısa Açıklamalı Meâl, el-Bakara 2/260; Diyanet Meâli, el-Bakara 2/260; Açıklamalı Kur’ân Meâli, el-Bakara 2/260.

⁹¹ Tanrı Buyruğu, el-Bakara 2/260; Gerekeçli Meâl, el-Bakara 2/260; Açıklamalı - Yorumlu Meâl, el-Bakara 2/260; Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri, el-Bakara 2/260; Kur’ân Meâl-Tefsîr, el-Bakara 2/260.

lenmektedir: “...Allah’a ve peygamberine karşı savaş açmak olduğunu bilin/tefecilere bildirin...”⁹⁷

Sonuç

Çalışmamızda Bakara sûresi özelinde cumhuriyet döneminde neşredilmiş olan Türkçe meâllerde kırâat farklılıklarının zuhuru, tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu anlamda cumhuriyet döneminin başlangıcından günümüze neşredilmiş olan meâllerden 19’u çalışmamızda incelenmiştir. Çalışmamız neticesinde ilgili meâllerde farklı okumaların sûrede bulunan toplam dokuz âyette manaya tesir ettiği saptanmıştır. Ancak bu etki, âyetlerin tamamında aynı derecede olmamıştır. Bazı âyetlerde bulunan kırâat farklılıklarına incelediğimiz meâllerden sadece bir ikisinde diğerlerinden farklı biçimde mana verildiği tespit edilmiştir. Lakin ekseriyetle farklı tilâvet olunan kelimelerin manaya dökülmesinde üç durumun olduğu görülmüştür. Bunlardan birincisi, kırâat imamlarından çoğunun okuduğu vecihin tercih edilmesi, ikincisi, alternatif kırâatin tercih edilmesi, üçüncüsü ise her iki kırâatın dikkate alınarak mana verilmesi biçiminde olmuştur.

Ülkemizde genel olarak Âsım kırâatı ile tilâvet olunmasının kırâatların manaya yansımalarını sınırlandırdığı söylenebilir. Çalışmamız kapsamında ele aldığımız meâllerde de bu durum gözlenmiştir. Bununla birlikte bir meâlin genel itibarıyla Âsım kırâatını tercih ettiği ancak tilâvetinde ihtilaf olan bazı kelimelerde başka bir okuyuşu tercih ettiği de görülmüştür. Her kırâat farklılığında hemen hemen bir müellif, bu minval üzere hareket etmiş ve bu durum, mana bakımından bir zenginliğe sebep olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren bu durum, meâllerde gözlenmiştir. Ancak bu konuda ilk dönemlerden Süleyman Tevfik ve İzmirli’nin farklı bir profil çizdiği gözlenmiştir. Bunlar, yer yer Âsım kırâatine karşı diğer vecihi benimsemişlerdir. Bin dokuz yüz ellili yıllarda ise bu anlamda Çantay’ın meâli öne çıkmıştır. O da ekseriyetle Âsım kırâatine göre okusa da yerine göre alternatif vecihi tercih etmiş ya da her iki okuyuşa göre manayı ortaya koymuştur.

Son dönemlerde meâl teliflerinin tefsiri tercümeyle evrildiği veya bu eğilimin arttığı söylenebilir. Meâllerin tefsiri tercümeyle evrilmesi, aynı zamanda hacimlerinin artmasına yol açmıştır. Bu durum, aynı zamanda meâllerde ayrıntı verme imkânı sunmuş ve kırâatların yansıtılmasında da kendisini göstermiştir. Doğal olarak Bakara sûresinde bulunan kırâat vecihlerine de yansımıştır. Bu anlamda tercih edilen kırâatın neden seçildiği dipnotta ayrıntılı biçimde açıklanabilmiştir. Veya diğer kırâate bu yolla atıf yapılabilmektedir. Bu durum, özellikle Şener ve arkadaşlarının meâli, Mustafa Öztürk, İslamoğlu ve Okuyan’ın meâllerinde gözlenmiştir. İlk dönem müelliflerinden olan Yazır’ın ise bu ayrıntılara tefsirinde yer verdiği görülmüştür.

⁹⁷ Açıklamalı - Yorumlu Meâl, el-Bakara 2/279.

Kaynakça

- Abay, Muhammed. “Türkçedeki Kur’ân Meâllerinin Tarihi ve Kronolojik Bibliyografyası”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 10/19-20 (2012).
- Abdülcebbâr, Suzan Abdülvâhid. “Kur’ân Kırâatlerindeki İhtilaflar ve Manaya Etkileri: Bakara Sûresi Özelinde Semîn el-Halebî Örneği”. çev. Mustafa Şentürk, Muhammed Ali Şeker. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49 (2019), 257-296.
- Adıgüzel, Mehmet. “Kıraat Farklılıklarından Kaynaklanan Bazı Kelâmî İhtilaflar”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (2007), 165-199.
- Ahvâzî, Ebû Alî Hasen b. Alî b. İbrâhîm b. Yezdâd. *el-Vecîz fî şerhi kırâ’âtî’l-kırââtî’s-semâniyye eimmete’l-emsâri’l-hamsete*. thk. Derid Hasan Ahmed. Beyrut: Darü’l-Ğarbi’l-İslami, 1. Basım, 2002.
- Kur’ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli Alisi*. çev. Yavuz Ali Fikri. İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1967.
- Kur’ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009.
- Âlûsî, Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Seyyid Mahmûd. *Rûhu’l-me’ânî fî tefsîri’l-Kur’ânî’l-‘azîm ve’s-seb’i’l-mesânî*. 16 Cilt. Beyrût: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1. Basım, 1994.
- Ateş, Avnullah Enes. *Bakara Suresindeki Kıraat Farklılıklarının Dilbilimsel Analizi (Mütevâtir ve Meşhûr Kıraatler)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Kur’ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*. çev. Süleyman Ateş. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1977.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*. 7 Cilt. y.y.: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988.
- Aydar, Hidayet. *Kur’ân-ı Kerîm’in Tercümesi Meselesi*. İstanbul: Kur’ân Okulu Yayıncılık, 1996.
- Beydâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed eş-Şirâzî el-. *Envârü’t-tenzîl ve esrârü’t-te’vîl*. thk. Muhammed Abdurrahman el-Mer’âşlî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ’it-Türâsi’l-Arabiyyi, 1998.
- Birişik, Abdülhamit. “Kırâat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/425-432. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *Sahihu’l-Buhârî*. thk. Mustafa Dib el-Buga. 7 Cilt. Şam: Dâru İbn Kesîr, 5. Basım, 1993.
- Bursevî, İsmail Hakkı. *Rûhu’l-beyân fî tefsîri’l-Kur’ân*. 10 Cilt. Beyrût: Dâru’l-Fikr, ts.
- Cündioğlu, Düccane. *Matbu Türkçe Kur’ân Çevirileri ve Kur’ân Çevirilerinde Yöntem Sorunu*. Ankara: Bilgi Vakfı Yayınları, 1996.
- Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*. çev. Hasan Basri Çantay. 3 Cilt. İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1952.
- Çetin, Abdurrahman. *Kıraatların Tefsire Etkisi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 3. Basım, 2020.
- Dânî, Ebû Amr Osman b. Hüseyin Kazım b. Amr el-Endülüsî. *Câmi’ü’l-beyân, fil-kıraati’s-seb’*. thk. Uzman Heyet. 4 Cilt. Birleşik Arap Emirlikleri: Camia’tü’ş-Şarika, 1. Basım, 2007.
- Dânî, Ebû Amr Osman b. Hüseyin Kazım b. Amr el-Endülüsî. *et-Teyisîr fî’l-kıraâtî’s-seb’a*. Beyrut: Darul-Kütübi’l-Arabiyyi, 2. Basım, 1984.

- Dânî, Ebû Amr Osman b. Hüseyin Kazım b. Amr el-Endülüsî. *et-Teysîr fi'l-kırââtı's-seb'a*. thk. Halef Hemud Salim eş-Şeğdeli. Suudi Arabistan: Daru'l-Endülüsü, 1. Basım, 2015.
- Tanrı Buyruğu*. çev. Ömer Rıza Doğrul. 2 Cilt. İstanbul: Ahmet Halil Yaşaroğlu Kitapçılık ve Kağıtçılık T. L. Ş., 3. Basım, 1955.
- Kur'ân Meâli Fatıha Sûresi-Berâe Sûresi*. çev. Mehmet Akif Ersoy. İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2. Basım, 2016.
- Kur'an Mesajı: Meâl-Tefsir*. çev. Muhammed Esed vd. 3 Cilt. İstanbul: İşaret Yayınları, 9. Basım, 2015.
- Fârisî, Ebû Ali Hasan b. Ahmed b. Abdülğaffar. *el-Hucce li'l-kırââtı's-seb'a*. thk. Bedrettin Kahveci, Beşir Cuvicati. Beyrut: Dârü'l-Me'mun li't-türa, 2. Basım, 1993.
- Ferrâ', Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd. *Me'âni'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Yusuf Necati vd. 3 Cilt. Mısır: Darü'l-mısriyye, 1. Basım, ts.
- Gümüş, Sadrettin. "Cumhuriyet Döneminde (1923-1960 Arası) Meâl Çalışmaları". *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 0/5 (30 Haziran 2015), 286-331. <https://doi.org/10.16947/fsmiad.05457>
- İnsanlığa Son Çağrı*. çev. Hamdi Döndüren. 2 Cilt. İstanbul: Yeni Şafak Yayınları, 1. Basım, 2003.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir İbn Âşûr. *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tunûsiyye li'n-Neşr, 1984.
- İbn Atıyye, Kâdî Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Atıyye el-Endelüsî. *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*. thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed. 6 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*. thk. Sâmi b. Muhammed es-Selâme. 8 Cilt. Riyâd: Dâru't-Taybe, 2. Basım, 1999.
- İbn Zencele, Ebû Zür'a Abdurrahmân b. Muhammed İbn Zencele. *Hüccetü'l-kırâât*. thk. Saîd el-Efğânî. yy.: Darü'r-Risale, ts.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Muhammed b. Muhammed ed-Dımaşkî. *en-Neşr fi'l-kırââtı'l-'aşr*. thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ'. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Muhammed b. Muhammed ed-Dımaşkî. *Müncidü'l-mukri'in ve mürşidü't-tâlibîn*. yy.: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.
- Hayat Kitabı Kur'ân Gerekçeli Meâl Tefsir*. çev. Mustafa İslamoğlu. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2. Basım, ts.
- Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Ma'âni-i Kur'ân)*. çev. İsmail Hakkı İzmirli. İstanbul: Eren Yayınları, 1977.
- Nurü'l-Beyân Kur'ân-ı Kerîm Tefsirinin Türkçe Tercemesi*. çev. Hüseyin Kazım Kadri. İstanbul: Vadi Yayıncılık, 2019.
- Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. çev. M. Yaşar Kandemir vd. İstanbul: İFAV Yayınları, 6. Baskı., 2017.
- Kaya, Murat. *Tanzimât'tan II. Meşrûtiyet'e Kadar (1839-1908) Matbu Türkçe Kur'ân-ı Kerîm Tercüme ve Tefsirleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2001.

- Kaya, Sedat. “İmkân ve Gerekliklik Bağlamında Kırâat Farklılıklarının Meâllere Yansıtılması Meselesi: Bakara Sûresi Örneğinde Bir İnceleme”. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35 (15 Aralık 2024), 287-311. <https://doi.org/10.35415/sirnakifd.1514571>
- Kısa Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Mahmut Kısa. Konya: Armağan Kitap Yayınları, 2007.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câmi‘ li-ahkâmi’l-Kur’ân*. thk. Ahmet el-Berduni, İbrahim Edfiyeş. 20 Cilt. Kahire: Dâru’l-Kütübü’l-Mısriyye, 2. Basım, 1964.
- Mahallî, Celâleddin Muhammed b. Ahmed - Suyûtî, Celâleddin Abdurrahman b. Ebi Bekir. *Tefsirü’l-celâleyn*. Kahire: Darü’l-hadis, 1. Basım, ts.
- Mâverdî, Ebü’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb. *en-Nüket ve’l-‘uyûn*. thk. Seyyid b. Abdülmaksûd b. Abdürrahîm. 6 Cilt. Beyrût: Dâru’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, ts.
- Mukâtil b. Süleymân, Ebü’l-Hasen. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte. 5 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâ’i’t-Türâs, 2002.
- Mücâhid, Ebü’l-Haccâc el-Mahzûmî. *Tefsîru Mücâhid*. thk. Muhammed Abdüsselam Ebu’n-nil. Mısır: Dâru’l-Fikri’l-İslâmiyyi’l-Hadîse, 1410.
- Nehhâs, Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl en- Nehhâs. *İ’râbü’l-Kur’ân*. 5 Cilt. Beyrût: Dâru’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, 1. Basım, 2000.
- Kur’ân Meâl-Tefsir*. çev. Mehmet Okuyan. İstanbul: Haliç Üniversitesi Yayınları, 2021.
- Kur’ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*. çev. Ali Özek vd. Medine: Kral Fahd Kur’ân-ı Kerîm Baskı Kurumu, 1987.
- Kur’ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*. çev. Mustafa Öztürk. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 4. Basım, 2014.
- Öztürk, Mustafa. “Meâl Kavramının Mahiyeti, Tarihçesi ve Meâlcilik Tecrübesi”. ed. Mustafa Çağrı. İstanbul: KURAMER Yayınları, 2021.
- Râzî, Muhammed b. Ömer b. Hüseyin b. Hüseyin. *et-Tefsîrü’l-kebîr*. 32 Cilt. Beyrût: Dâru İhyae’t-türâsi’l-‘Arabiyyi, 3. Basım, 1999.
- Sâbûnî, Muhammed Alî. *Safvetü’t-tefâsîr*. 3 Cilt. Kahire: Dâru’s-Sâbûnî, 1. Basım, 1997.
- Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*. çev. Bekir Sadak. İstanbul: Ötüken Neşriyat Yayınları, 1989.
- Şanlıbayrak, Cemal. *Âsim ve Diğer Kırâat İmamlarının Fâtiha Sûresi İle Bakara Sûresinin 1-141. Âyetleri Arasındaki Okuyuş Farklılıkları*. İstanbul: İstanbul Sebahattin Zaim Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Yüce Kur’ân ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*. çev. Abdülkadir Şener vd. İzmir: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 4. Basım, 2014.
- Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi’u’l-beyân ‘an te’vîli ayi’l-Kur’ân*. thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Kâhire: Daru Hecl li’t-Tıbbâ’a ve’n-Neşr ve’t-Tevzî‘ ve’l-İ‘lân, 1. Basım, 2001.
- el-Beyan Fi Âyâtî’l-Kur’ân*. çev. Süleyman Tefvîk. İstanbul: Neşriyat Yurdu, 2. Basım, 1928.
- Ünal, Mehmet. *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*. İstanbul: Hacı Veyiszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2019.

- Vehbi, Mehmet. *Hulâsatü'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*. 16 Cilt. İstanbul: Üçdal Neşriyat, 4. Basım, 1968.
- Hak Dini Kur'ân Dili Meâli*. çev. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır. İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, t.s.
- Yazır, Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2021.
- Yeşildağ, Metin. *Anlama Etki Eden Kırâat Farklılıklarının Türkçe Kur'ân Meâllerine Yansıması*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-eķâvîl fî vücûhi't-te'vîl*. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'Arabiyyi, 3. Basım, 1987.
- Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed b. Abdillâh. *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Ḳur'ân*. thk. Ebu'l-fazl İbrahim. 4 Cilt. yy.: Dâru İhyâ'i'l-Kütübi'l-'Arabiyye, 1957.
- Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhilü'l-'irfân fî 'ulûmi'l-Ḳur'ân*. 2 Cilt. yy.: Matbaa-tü'l-'İsa el-Babî'l-Halebi, 3. Basım, ts.
- Kur'ân-ı Kerîm ve Muhtasar Meâli*. Isparta: Hayrat Neşriyat, 2018.